

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่เริ่มมีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจโดยเฉพาะโครงสร้างการผลิตที่เปลี่ยนจากการผลิตแบบเกษตรกรรมมาเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรมและบริการที่ทันสมัย มีการเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นการส่งออกมากยิ่งขึ้น (สถาบันวิจัยบทบาทหญิงชายและการพัฒนา, 2537: 9) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลในทางอ้อมคือทำให้สถานภาพของสตรีเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ สตรีได้เริ่มมีบทบาทในฐานะที่เป็นผู้ทำงานมีรายได้ในสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1-7 กำหนดจุดมุ่งหมายไว้เพื่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท แต่ปรากฏว่าผลประโยชน์ส่วนใหญ่กลับตกอยู่ในเขตเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพมหานครมากกว่าเขตชนบท ทำให้กรุงเทพมหานครกลายเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจของประเทศ เกิดการกระจุกตัวของอุตสาหกรรมและบริการต่างๆ ขณะเดียวกันการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมในเขตชนบทกลับตกทอด ทำให้แรงงานสตรีซึ่งครั้งหนึ่งที่เคยเป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรมได้กลายเป็นแรงงานส่วนเกินที่ถูกผลักดันออกจากภาคเกษตรกรรมก่อนแรงงานกลุ่มอื่น ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานครในอัตราที่สูงกว่าภาคอื่น ๆ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2503-2533)

บทบาทของสตรีไทยได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอย่างจริงจังในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ในประเด็นที่ว่า สตรีเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ และบทบาทของสตรีไม่ควรจะถูกมองข้าม ดังจะเห็นได้จากจำนวนประชากรในปี พ.ศ. 2538 ที่มีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 59.5 ล้านคน เป็นสตรีประมาณ 29.8 ล้านคน หรือประมาณร้อยละ 50 ของจำนวนประชากรทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539) และเมื่อพิจารณาถึงอัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานของประชากรทั้งชายและหญิงอายุ 13 ปีขึ้นไปที่อยู่ในกำลังแรงงานระหว่างปี พ.ศ. 2531-2537 แม้จะพบว่าโดยทั่วไปชายมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานมากกว่าสตรี คืออยู่ระหว่างร้อยละ 79-84 แต่อัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานของสตรีก็มีสัดส่วนค่อนข้างสูงและคงที่ คืออยู่ระหว่างร้อยละ 67-74 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539: 10)

ข้อมูลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร รอบที่ 3 ปี พ.ศ. 2537 พบว่าแม้สตรีจะยังคงเป็นแรงงานส่วนใหญ่ที่ทำงานในภาคเกษตรกรรม แต่ก็มีแนวโน้มที่จะทำงานนอกภาคเกษตรกรรมสูงขึ้น คือเพิ่มจากร้อยละ 32.5 ในปี พ.ศ. 2531 เป็นร้อยละ 43.3 ในปี พ.ศ. 2537 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539: 10) งานนอกภาคเกษตรกรรมที่สตรีทำนั้น ได้แก่ งานในภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการ ซึ่งเป็นภาคที่มีความต้องการแรงงานที่ต้องใช้แรงงานเป็นหลักมากกว่าจะคำนึงถึงความรู้ของแรงงาน และอุตสาหกรรมเหล่านั้นมักนิยมใช้แรงงานสตรี เพราะมีความอดทน ละเอียดรอบคอบ มีความชำนาญงานที่ต้องใช้มือ ตลอดจนมีความสามารถทำงานที่มีลักษณะซ้ำซากจำเจได้ดี (ส. พกษาเกษมสุข (นามแฝง), 2528) ในขณะเดียวกันก็ส่งผลให้สัดส่วนของสตรีที่ทำงานในภาคเกษตรกรรมมีแนวโน้มค่อยๆ ลดลง คือ จากร้อยละ 65.0 ในปี พ.ศ. 2533 เป็นร้อยละ 53.4 ในปี พ.ศ. 2538 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533-2538) *

แต่เนื่องจากงานในภาคอุตสาหกรรมไม่สามารถขยายตัวได้มากพอที่จะรองรับแรงงานสตรีได้หมด ประกอบกับมีการใช้เทคโนโลยีในการผลิตที่สูงขึ้นเพื่อยกระดับคุณภาพของสินค้าให้สูงเพื่อแข่งขันในการส่งออก ทำให้เกิดการเลือกสรรแรงงานที่จะเข้ามาทำงานมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังได้มีการปลดแรงงานสตรีบางส่วนที่มีอายุมาก หรือมีการศึกษาต่ำออกไป ก่อให้เกิดปัญหาการว่างงานทั้งสตรีที่เป็นผู้ย้ายถิ่นเข้ามาใหม่และสตรีที่อยู่ในกรุงเทพมหานครเดิม การที่สตรีมีการศึกษาระดับที่ค่อนข้างต่ำทำให้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าไปทำงานในระบบ (formal economic sector) ซึ่งงานในระบบดังกล่าวนี้เป็นตลาดแรงงานที่มีโครงสร้างองค์กรที่ชัดเจน มีระบบการจ้างงาน การคัดเลือกบุคคลเข้าทำงาน มีสัญญาหรือเวลาการจ้างงานที่แน่นอน และถูกกำหนดโดยสถาบันแรงงานในตลาด มีสวัสดิการ และการประกันสังคม ซึ่งลักษณะเช่นนี้มักจะเป็นงานในภาครัฐบาล รัฐวิสาหกิจ และเอกชนหรือเป็นหน่วยธุรกิจที่มีการจ้างงานตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป ด้วยเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ทำให้สตรีที่ขาดคุณสมบัติจำเป็นต้องเข้าไปทำงานนอกระบบแทน (Informal economic sector) เนื่องจากความรับผิดชอบภายในบ้าน และต้องช่วยเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของครอบครัว งานนอกระบบเป็นการทำงานที่มีความยืดหยุ่นสูง อัตราค่าจ้างจะเปลี่ยนแปลงไปตามอุปสงค์และอุปทานแรงงานในแต่ละช่วงเวลา และมักจะอยู่ในหน่วยธุรกิจขนาดเล็กที่มีคนทำงานไม่เกิน 10 คน (เกษมสันต์ จิณณาโส และคณะ, 2538) งานนอกระบบจึงกลายเป็นแหล่งรองรับแรงงานสตรีจำนวนมากที่ไม่สามารถเข้าไปทำงานในระบบได้ และสตรีอีกส่วนหนึ่งที่หลีกเลี่ยงการทำงานในระบบเนื่องจากการถูกกดค่าแรง (สถาบันวิจัยบทบาทหญิงชายและการพัฒนา และกรมแรงงาน, 2534: 104 และ Waldorf and Waldorf, 1983: 587-607) นอกจากนี้งานนอกระบบยังสามารถช่วยรองรับผู้ที่ว่างงานและผู้ที่มีเวลา

* อัตราร้อยละของผู้มีงานทำภาคเกษตรกรรม คำนวณจากผู้มีงานทำในภาคเกษตรกรรมต่อผู้มีงานทำทั้งหมด 100 คน

เพื่อหาโอกาสเข้าไปทำงานในระบบ ทำให้อัตราการว่างงานเปิดเผยซึ่งหมายถึง ผู้ว่างงานที่กำลังหางานทำต่อกำลังแรงงานทั้งหมดค่อยๆ ลดลง คือลดลงจากร้อยละ 0.8 ในปี พ.ศ. 2531 เหลือร้อยละ 0.4 ในปี พ.ศ. 2537 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539: 9)

การเติบโตของงานนอกระบบ (informal economic sector) ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเติบโตของเมืองและการพัฒนาอุตสาหกรรม ยิ่งอัตราการขยายตัวของเมืองสูงขึ้นแนวโน้มการทำงานนอกระบบก็จะสูงขึ้นตามด้วย (Arizpe, 1977) จากการประมาณค่าขนาดของงานนอกระบบในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2527 พบว่าแนวโน้มการเจริญเติบโตของงานนอกระบบมีขนาดใหญ่ขึ้นถึง 235-338 พันล้านบาท หรือประมาณร้อยละ 25-40 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจ้างงานตนเองหรือประกอบธุรกิจส่วนตัว (self employment or own account worker) (สรยุทธ มีนะพันธ์ และต๋นัย สุวรรณกนิษฐ์, 2531: 53) กิจกรรมทางเศรษฐกิจของงานนอกระบบมักกระจุกตัวอยู่ในอุตสาหกรรมประเภทการผลิต การค้า และบริการ เพื่อตอบสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นของประชากรในเมือง ก่อให้เกิดสินค้าและบริการที่มีราคาถูกช่วยทำให้ค่าครองชีพของประชากรในเมืองรวมทั้งผู้ย้ายถิ่นต่ำลง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2535)

การวิเคราะห์ลักษณะของตลาดแรงงานในประเทศไทยโดยใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2537 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539) พบว่าจากจำนวนผู้มีงานทำทั้งสิ้น 32.1 ล้านคน เป็นผู้ที่ทำงานนอกระบบสูงถึง 24.7 ล้านคน ที่เหลือ 7.4 ล้านคนเป็นผู้ที่ทำงานในระบบ หรือคิดเป็นร้อยละ 76.8 และร้อยละ 23.2 ของผู้มีงานทำตามลำดับ โดยในเขตเทศบาลมีสัดส่วนของผู้ทำงานในระบบสูงกว่าผู้ทำงานนอกระบบ ซึ่งตรงข้ามกับนอกเขตเทศบาลที่มีสัดส่วนของผู้ทำงานนอกระบบสูงกว่า เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้งในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาลสัดส่วนของสตรีที่ทำงานนอกระบบสูงกว่าสตรีที่ทำงานในระบบ ไม่ว่าจะสตรีจะทำงานในภาคเกษตรกรรมหรือนอกภาคเกษตรกรรม กล่าวคือในภาคเกษตรกรรมมีสตรีร้อยละ 96.9 ทำงานนอกระบบ ในขณะที่สตรีร้อยละ 3.1 ทำงานในระบบของภาคเดียวกัน สำหรับสตรีที่ทำงานนอกภาคเกษตรกรรมพบว่าสตรีร้อยละ 53.3 ทำงานนอกระบบ เปรียบเทียบกับสตรีร้อยละ 45.7 ที่ทำงานในระบบ และประเภทของงานนอกภาคเกษตรกรรมที่สตรีมีส่วนร่วมมากที่สุดคือ กิจกรรมประเภทพาณิชยกรรม ร้อยละ 46.9 รองลงมาคือประเภทบริการ ร้อยละ 27.0 และร้อยละ 21.9 สำหรับประเภทหัตถอุตสาหกรรม

กรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีอัตราการจ้างงานนอกระบบสูงถึงร้อยละ 61 ของการจ้างงานทั้งหมด (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2533: 12 อ้างถึงใน ผาสุกพงษ์ไพจิตร, 2535: 39) ทั้งนี้เพราะเกือบครึ่งหนึ่งของจำนวนสถานประกอบการที่มีลักษณะของงานนอกระบบทั่วประเทศจะกระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพมหานคร และเป็นแหล่งจ้างงานให้กับแรงงานประมาณครึ่งหนึ่งที่ทำงานอยู่ในสถานประกอบการต่างๆ ทั่วประเทศ (กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน, 2537) ซึ่งพบลักษณะเช่นเดียวกันนี้กับการศึกษาของ Goodale (1989 อ้างถึงใน เบ็ญจา จิรภัทรพิมล, 2534: 8) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการทำงานเชิงเศรษฐกิจของสตรีในเขตเมืองของประเทศโลกที่สามและพบว่าสตรีเกือบทั้งหมดทำงานในตลาดแรงงานนอกระบบ เช่น ในประเทศบราซิลมีสตรีทำงานนอกระบบถึงร้อยละ 47.3 และสำหรับประเทศอินเดียได้มีการคาดประมาณว่ามีคนทำงานนอกระบบประมาณร้อยละ 89.0 ซึ่งในจำนวนนี้เป็นสตรีถึงร้อยละ 40.0 นอกจากนี้แม้แต่ในประเทศที่พัฒนาแล้วซึ่ง U.S. Agency for International Development ได้ศึกษาไว้ในปี ค.ศ. 1980 พบว่าประมาณร้อยละ 20-50 ของประชากรที่ทำงานในเขตเมืองนั้นเป็นผู้ที่ทำงานนอกระบบ และส่วนใหญ่เป็นสตรี (Charlton, 1984)

สตรีมีบทบาทสำคัญในการขยายตัวของงานนอกระบบในแง่ที่ทำให้เกิดความหลากหลายของประเภทธุรกิจ จากข้อมูลในปี พ.ศ. 2537 กรุงเทพมหานครมีสตรีทำงานทั้งสิ้น 1.5 ล้านคน ในจำนวนนี้กว่าร้อยละ 40 ทำงานในกิจการที่เกี่ยวข้องกับงานนอกระบบ ซึ่งได้แก่งานประเภทหัตถอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539) งานนอกระบบนี้มีปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดสตรีให้เข้ามามีส่วนร่วม เพราะมีความยืดหยุ่นและความหลากหลายของงาน ทำให้สตรีมีโอกาสที่จะมีรายได้แม้ว่างานบางลักษณะทำให้สตรีถูกเอารัดเอาเปรียบได้ง่ายก็ตาม แรงงานสตรีเหล่านี้นอกจากจะเป็นแรงงานที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างมากแล้วต้องนับว่ายังมีผลดีต่อครอบครัวอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งครอบครัวที่มีฐานะยากจนและไม่สามารถจะดำรงชีพอยู่ได้เพียงรายได้ของสามีหรือหัวหน้าครัวเรือนเพียงอย่างเดียว

จากข้อมูลปี พ.ศ. 2537 เกี่ยวกับรายได้จากการทำงานพบว่ารายได้เฉลี่ยจากการทำงานของแรงงานในระบบสูงกว่าแรงงานนอกระบบในทุกประเภทอุตสาหกรรม และแรงงานชายมีรายได้เฉลี่ยสูงกว่าแรงงานหญิงทั้งงานในระบบและงานนอกระบบ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539: 22) ถ้าเปรียบเทียบรายได้เฉลี่ยของสตรีที่ทำงานในระบบและนอกระบบในทุกประเภทอุตสาหกรรมแล้ว พบว่าส่วนใหญ่แล้วรายได้เฉลี่ยของสตรีที่ทำงานในระบบสูงกว่ารายได้เฉลี่ยของสตรีที่ทำงานนอกระบบอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในอุตสาหกรรมประเภทพาณิชยกรรม สตรีที่ทำงานในระบบมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 7,159 บาท ในขณะที่สตรีทำงานนอกระบบในงานประเภทเดียวกันมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนเพียง 3,421 บาท สำหรับในอุตสาหกรรมประเภทบริการก็พบในลักษณะเดียวกัน คือสตรีที่ทำงานนอกระบบมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนน้อยกว่าครึ่ง

หนึ่งของสตรีที่ทำงานในระบบ (6,742 บาทสำหรับสตรีทำงานในระบบ และ 3,086 บาทสำหรับสตรีทำงานนอกระบบ) ซึ่งพบลักษณะเช่นนี้ได้ในทุกประเภทของอุตสาหกรรม สำหรับจำนวนชั่วโมงทำงานเฉลี่ยต่อสัปดาห์ของสตรียังพบว่าในอุตสาหกรรมประเภทพาณิชยกรรม และบริการ สตรีที่ทำงานนอกระบบมีจำนวนชั่วโมงทำงานต่อสัปดาห์สูงกว่าสตรีที่ทำงานในระบบค่อนข้างมาก กล่าวคือ สตรีที่ทำงานนอกระบบต้องทำงานมากถึงสัปดาห์ละ 57 ชั่วโมงสำหรับงานประเภทพาณิชยกรรมและงานบริการ ในขณะที่สตรีทำงานในระบบที่ทำงานประเภทเดียวกันมีชั่วโมงทำงานต่อสัปดาห์เพียง 48 ชั่วโมงสำหรับงานประเภทพาณิชยกรรม และ 41 ชั่วโมงสำหรับงานบริการ จะเห็นได้ว่าสตรีที่ทำงานนอกระบบมีจำนวนชั่วโมงทำงานต่อสัปดาห์ที่มากกว่า แต่กลับได้รับรายได้เฉลี่ยน้อยกว่าสตรีที่ทำงานในระบบอย่างเห็นได้ชัด

บทบาททางเศรษฐกิจของสตรีในการหารายได้ให้แก่ครอบครัวมีแนวโน้มที่สูงขึ้นมาก ซึ่งอาจดูได้จากการศึกษาของมิ่งสรรพ ขาวสอาด และต่อทรัพย์ ผลดี (2535: 21-26) ที่ใช้ข้อมูลการสำรวจแรงงาน และการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2519-2531 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรายได้และลักษณะต่างๆ ของครัวเรือนเพื่อศึกษาถึงสภาพทางเศรษฐกิจของสตรีไทย พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2519-2531 จำนวนสมาชิกของครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงานเป็นหญิงมากกว่าชาย แต่รายได้ของครัวเรือนที่มาจากสตรีกลับมีน้อยกว่ารายได้ที่มาจากชาย โดยสังเกตจากสัดส่วนของรายได้ที่มาจากสตรีต่อรายได้ทั้งหมดของครัวเรือนมีค่าต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของรายได้ทั้งหมดของครัวเรือน แต่อย่างไรก็ตามสัดส่วนของรายได้จากสตรีต่อรายได้ทั้งหมดของครัวเรือนก็มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นจากร้อยละ 24 เป็นร้อยละ 33 ของรายได้ครัวเรือน แสดงให้เห็นว่าสตรีเริ่มจะมีรายได้เพิ่มมากขึ้น และเป็นที่น่าสังเกตว่ารายได้ของสตรีมีอัตราส่วนที่มาจากงานในสาขาหัตถอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการมากขึ้น แสดงให้เห็นว่าภาคเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการจะกลายมาเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญสำหรับสตรี แม้ว่าการศึกษาไม่ได้แยกการทำงานของสตรีออกเป็นงานในระบบและงานนอกระบบ แต่ก็อาจแสดงให้เห็นถึงบทบาททางเศรษฐกิจของสตรีในการหารายได้ที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการมีบทบาทในการหารายได้มากขึ้นนั้นไม่ได้หมายความว่าสตรีจะมีโอกาสทางอาชีพที่ดีขึ้นเสมอไป เพราะสตรีอาจต้องเข้าไปในกิจกรรมที่มีผลตอบแทนต่ำหรือกิจกรรมที่ไม่เป็นที่ต้องการของแรงงานชายก็ได้

งานนอกระบบนอกจากจะช่วยเพิ่มผลผลิตให้กับอุตสาหกรรมส่งออกของประเทศแล้ว ยังสามารถเป็นแหล่งดูดซับแรงงานสตรีที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีความสำคัญในการพัฒนาประเทศซึ่งควรจะได้ให้ความสนใจศึกษาต่อไป ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการทำงานนอกระบบของสตรีที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครโดยจะศึกษาถึงประเภทของงานนอกระบบที่สตรีทำ (อาชีพ) รวมถึงสถานภาพในการทำงานของสตรี ซึ่งลักษณะการทำงานต่างๆ เหล่านี้ส่วนหนึ่งน่าจะถูกกำหนดโดยคุณลักษณะพื้นฐานบางประการของสตรี เช่น อายุ ระดับการ

ศึกษา และสถานภาพสมรส รวมถึงระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครของสตรี และจากความแตกต่างในลักษณะการทำงานเหล่านี้ก็นำที่จะส่งผลกระทบต่อรายได้ของสตรีเช่นกัน อย่างไรก็ตามเพื่อให้ภาพและการวิเคราะห์เกี่ยวกับสตรีที่ทำงานนอกระบบมีความเด่นชัดมากขึ้น ผู้วิจัยจะได้นำข้อมูลในส่วนของสตรีที่ทำงานในระบบมาเปรียบเทียบในแง่มุมต่างๆ เท่าที่ข้อมูลจากแหล่งเดียวกันจะอำนวยให้ได้ ซึ่งจะทำให้เราได้มองเห็นความแตกต่างของสตรีที่ทำงานในสองระบบนี้ได้อย่างชัดเจน

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาลักษณะทั่วไปของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร โดยจะเปรียบเทียบกับลักษณะทั่วไปของสตรีที่ทำงานในระบบ

2. เพื่อศึกษาประเภทของงาน (อาชีพ) และสถานภาพการทำงานที่สตรีทำในตลาดแรงงานนอกระบบของกรุงเทพมหานคร โดยเปรียบเทียบกับอาชีพและสถานภาพการทำงานต่างๆ ของสตรีที่ทำงานในระบบ

3. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรี รวมถึงระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครซึ่งอาจมีผลต่อลักษณะการทำงาน (อาชีพและสถานภาพการทำงาน) ของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร นอกจากนี้จะศึกษาถึงความเกี่ยวโยงกันของลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรี ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในเขตพื้นที่ที่ศึกษา การทำงานในแต่ละอาชีพ และสถานภาพการทำงานที่แตกต่างกันที่อาจส่งผลกระทบต่อรายได้ของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร

1.3 แนวคิดเชิงทฤษฎี

ในการศึกษาคั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวความคิดและทฤษฎีที่มีความเกี่ยวข้องกับการทำงานนอกระบบเข้ามาปรับใช้ในการศึกษา โดยมีประเด็นที่ใช้พิจารณาคั้งนี้คือ

แนวคิดเกี่ยวกับงานนอกระบบ (Informal Economic Sector)

แนวคิดเกี่ยวกับการทำงานนอกระบบ ได้เริ่มนำมาใช้เมื่อปี ค.ศ. 1970 โดย Keith Hart ที่ได้เสนอบทความเกี่ยวกับการจ้างงานในเมือง Ghana ประเทศ Kenya โดยได้นำเอาแนวคิดของระบบเศรษฐกิจแบบทวิ (Two-sector) เข้ามาใช้อธิบายและได้แยกระบบเศรษฐกิจออกเป็นงานในระบบ (formal economic sector) ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า ภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (Modern sector) และงานนอกระบบ (Informal economic sector) ที่ขยายความหมายเพิ่มเติมออกไปจากแนวความคิดของการทำงานภาคดั้งเดิม (Traditional sector) (Bromley, 1978: 1033-1039)

Clifford Geertz (อ้างถึงใน T.G. McGee, 1971: 126-129) ได้กล่าวถึงแบบการผลิตในเมืองว่ามี 2 ลักษณะคือ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม กับเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง โดยแยกข้อแตกต่างออกเป็น Formal type หรือ Formal economic sector (งานในระบบ) กับ Bazaar type หรือ Informal economic sector (งานนอกระบบ) โดยกิจกรรมแบบ Formal type มีการดำเนินการที่ใช้อุปกรณ์และเทคโนโลยีเครื่องจักรทันสมัยในการทำธุรกิจ ซึ่งเป็นลักษณะของระบบทุนนิยม สำหรับลักษณะของ Bazaar type เป็นกิจกรรมที่ไม่ใช้เครื่องจักรหรือไม่ใช้เทคโนโลยีสูง มีการลงทุนต่ำ ทำเองในครอบครัว ลักษณะของเศรษฐกิจ 2 แบบนี้รวมกันเป็นระบบเศรษฐกิจที่เรียกว่า ทวิลักษณ์ (Social dualism economy) ที่มักพบในสังคมเมืองของประเทศกำลังพัฒนา (Ayoub, 1988 และ Boeke, 1953 อ้างถึงใน พัฒนา บุญอ่ำ, 2537: 7)

Santos (อ้างถึงใน พัฒนา บุญอ่ำ, 2537: 8) ได้แบ่งลักษณะแบบการผลิตของระบบเศรษฐกิจในเมืองเป็น 2 ระบบ คือ Upper circuits (ตลาดส่วนบน) กับ Lower circuits (ตลาดส่วนล่าง) ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองจะต้องพบกับระบบเหล่านี้ในชีวิตประจำวันโดยมีความสัมพันธ์กับความเป็นอยู่เชิงระบบอุปถัมภ์กับงานนอกระบบในส่วนที่ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่มีรายได้น้อย อีกทั้งยังเป็นการสนับสนุนให้เศรษฐกิจทุนนิยมดำรงอยู่ได้ โดยการส่งผ่านสินค้าจากคนกลางสู่ผู้ค้ารายย่อย เป็นการระบายสินค้า และช่วยเพิ่มรายได้ ทำให้เกิดการพึ่งพาซึ่งกันและกันโดยกิจกรรมของระบบส่วนบน ได้แก่ ธนาคาร การค้าเพื่อการส่งออก ระบบอุตสาหกรรมบริการเทคโนโลยีที่ทันสมัย ลักษณะเด่นที่ใช้ในการพิจารณาว่าลักษณะใดเป็นลักษณะ Upper circuits หรือ Lower circuits ให้ดูจากเทคโนโลยีการจ้องค์กร การดำเนินงาน เงินทุน ชั่วโมงการทำงาน ค่าจ้าง ผลผลิต ราคา นายทุนเงินกู้ ผลประโยชน์ ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุน

คนกลางกับผู้รับจ้าง โดย Upper circuits (งานในระบบ) มีโครงสร้างความสัมพันธ์ที่กระชับแบบ มีสัญญา ขณะที่ Lower circuits (งานนอกระบบ) มีโครงสร้างความสัมพันธ์ที่หละหลวมกว่า

T.G. McGee (1971: 64-68) กล่าวถึงการผลิตว่ามี 3 ประเภท คือ ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมหรือระบบเกษตรกรรม (Primary production) ระบบที่สองคือ ระบบอุตสาหกรรมและการแปรรูปผลผลิต (Secondary production) ระบบที่สามคือ ระบบบริการ (Tertiary production) ซึ่งเน้นการให้บริการในรูปแบบต่างๆ โดยเริ่มตั้งแต่การจัดจำหน่ายผลผลิต การให้บริการหรือซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องจักร รวมทั้งการให้บริการส่วนบุคคลด้านความต้องการพื้นฐาน นันทนาการ และอื่นๆ มักเป็นกิจกรรมที่รวมกระจุกตัวอยู่ในเมือง ดังนั้นการขยายตัวของเมือง (Urbanization) ในสังคมระบบทุนนิยมจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับกิจกรรมระดับสาม (Tertiary sector) และเป็นกิจกรรมที่รองรับแรงงานที่ย้ายถิ่นเข้ามาจากชนบทที่ไม่อาจหางานในระบบอุตสาหกรรมได้ จึงต้องมาทำงานในอาชีพของกิจกรรมระดับที่สามและเป็นงานนอกระบบ เช่น อาชีพพ่อค้าแม่ค้า หาบเร่แผงลอย เป็นต้น

Arther Lewis (อ้างถึงใน ประกอบ ทองมา, 2523: 31-33) ได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับทฤษฎีอุปทานของแรงงาน (Labour Supply) ว่าเป็นขบวนการนำทรัพยากร (แรงงาน) ในภาคที่ยากจนอยู่แล้วมาจัดสรรในภาคเศรษฐกิจทุนนิยมโดยเชื่อว่าเศรษฐกิจในสังคมแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือภาคที่พอยังชีพอยู่ได้ (Subsistence sector) กับภาคนายทุน (Capitalist sector) โดยที่ภาคนายทุนตามความหมายของ Lewis หมายถึง ภาคที่มีการใช้สินค้านำทุนโดยเสียค่าใช้จ่ายในการใช้สินค้านำทุนเหล่านี้ แต่นายทุนจะว่าจ้างแรงงานทำการผลิตโดยแสวงหากำไรสูงสุดตามแบบของลัทธิทุนนิยม ส่วนภาคเศรษฐกิจที่พอยังชีพอยู่ได้นั้น หมายถึง ส่วนต่างๆ ของสังคมและเศรษฐกิจที่ไม่ได้มีการใช้สินค้านำทุน ซึ่งได้แก่ การทำเกษตรกรรมขนาดเล็กสำหรับครอบครัว และทำกิจกรรมแบบดั้งเดิมอื่นๆ ที่สืบทอดกันมา ผลผลิตต่อหัวต่ำกว่าที่ได้จากภาคนายทุน ประสิทธิภาพในการผลิตของแรงงานต่ำหรือเป็นศูนย์ หรือต่ำกว่ารายได้เฉลี่ย

Lewis ได้แบ่งแหล่งที่จะได้แรงงานมาใช้ในการพัฒนาภาคนายทุนเป็น 4 แห่งด้วยกันคือ

1. แรงงานจากสตรีในครัวเรือน
2. แรงงานที่ได้จากการเพิ่มของประชากรเนื่องจากความก้าวหน้าทางการแพทย์ อัตราการตายลดลง แต่อัตราการเกิดยังสูงอยู่

3. แรงงานที่ได้จากการว่างงานเนื่องจากการใช้เทคนิคการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงกลายเป็นกองทัพแรงงานสำรอง (Reserved Army) ตามความหมายของ Marx *

4. การเคลื่อนย้ายแรงงานราคาถูกจากภาคที่พวยงชีพอยู่ได้เข้าสู่ภาคนายทุน

แม้ว่าแนวความคิดเกี่ยวกับงานนอกระบบนี้จะเป็นที่โต้เถียงกันอยู่ แต่ในแง่ของการพัฒนาแล้วการศึกษาตามแนวระบบเศรษฐกิจแบบทวินี้ยังคงมีประโยชน์ และนิยมใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในการศึกษาระบบเศรษฐกิจในบริบทของเมือง นอกจากนี้ยังเป็นที่ยอมรับว่าแนวคิดนี้ใช้อธิบายได้ดีกับเมืองในประเทศกำลังพัฒนา ในประเด็นที่ว่า การย้ายถิ่นมีความสัมพันธ์กับตลาดแรงงานนอกระบบ เพราะในประเทศกำลังพัฒนานั้นการดูดซับแรงงานในภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ยังไม่ได้ขยายในอัตราที่เพียงพอจะรับรองแรงงานส่วนเกินได้ ทำให้แรงงานจำนวนมากไม่มีโอกาสเข้าไปทำงานในระบบ (สุดสวาท ดิศโรจน์, 2533: 447)

จากความหมายและคำจำกัดความของงานนอกระบบที่ยังไม่มีการให้คำนิยามที่แน่นอนและชัดเจน แต่ละประเทศจึงกำหนดความหมายขึ้นเองตามแนวความคิด และวัตถุประสงค์ รวมทั้งข้อกำหนดและความเป็นไปได้ ซึ่งองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization: ILO) ได้กำหนดคุณลักษณะและนิยามของการทำงานนอกระบบ (Informal Economic Sector) โดยมีแนวคิดกว้างๆ ดังนี้ (ILO, 1972 อ้างถึงใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2535: 35-36)

1. เป็นกิจการที่ตั้งได้ง่าย
2. ใช้วัตถุดิบที่มีในประเทศ
3. มีลักษณะเป็นธุรกิจในครัวเรือน
4. เป็นกิจการขนาดเล็ก
5. เน้นการใช้แรงงานเข้มข้น และตัดแปลงเทคโนโลยีง่ายๆ มาใช้

* กองทัพแรงงานสำรอง (Reserved Army) ในทัศนะของ Marx ถือว่าชนชั้นกรรมาชีพที่มีงานทำกับที่ไม่มีงานทำนั้น ไม่สามารถที่จะแยกจากกันได้เพราะต่างก็เป็นองค์ประกอบของชนชั้นเดียวกัน ขึ้นอยู่กับเวลาเท่านั้นที่จะทำให้คนกลุ่มหนึ่งมีงานทำและอีกกลุ่มหนึ่งไม่มีงานทำ เมื่อเวลาผ่านไปอาจทำให้ผู้ที่มีงานทำกลายเป็นผู้ไม่มีงานทำ ในขณะที่เดียวกันผู้ที่ไม่มีงานทำอาจจะได้งาน ดังนั้นการว่างงานจึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่ผิดปกติตามระบบทุนนิยม และ Marx เรียกกลุ่มผู้ไม่มีงานทำและผู้ทำงานบางเวลา (Partially Employed Labor) ว่า กองทัพแรงงานสำรอง (Reserved Army) ที่มีรูปแบบหลากหลาย เช่น ผู้ไม่มีงานทำแต่ออกหางาน ผู้ไม่มีงานทำแต่ไม่ออกหางาน ผู้ทำงานบางเวลา สตรีที่ทำงานบ้าน แรงงานอพยพทั้งภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป.: 217)

6. ความเชี่ยวชาญเกิดจากประสบการณ์หรือการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน
7. เป็นตลาดที่มีการแข่งขันและไม่อยู่ภายใต้กฎข้อบังคับทางการของรัฐบาล

ลักษณะรูปแบบของงานนอกระบบตามกรอบของ ILO จึงเป็นกิจกรรมที่มีขนาดเล็ก ใช้แรงงานเป็นปัจจัยหลักในการผลิต ไม่ต้องใช้เงินทุน เทคโนโลยี และทักษะการประกอบการสูงนัก ตลอดจนไม่มีกฎระเบียบแบบแผนการดำเนินงาน แรงงานที่ประกอบกิจกรรมไม่ได้รับการปกป้องในเรื่องของค่าจ้างขั้นต่ำที่เหมาะสมและไม่มีการคุ้มครองสภาพหรือสวัสดิการการทำงาน สำหรับในประเทศไทยได้กำหนดให้มีบางลักษณะเพิ่มเติมขึ้น เช่น การประกอบอาชีพส่วนตัว หรือการช่วยธุรกิจของครอบครัว ซึ่งเป็นการทำงานในธุรกิจขนาดย่อมที่มีคนงาน 10 คนหรือน้อยกว่า ใช้แรงงานเข้มข้น มีการแข่งขันในตลาดสูง อัตราค่าจ้างไม่แน่นอน ทำให้มีการเข้าออกจากงานสูง การทำงานไม่ค่อยมีระเบียบแบบแผน แรงงานที่ไม่ได้เป็นผู้ประกอบการจะไม่ค่อยมีความมั่นคงในการทำงานนัก ขณะเดียวกันผู้ประกอบการเองก็มีความมั่นคงน้อยในการดำเนินงาน กิจกรรมอาจล้มเลิกได้ง่ายและอาจเริ่มกิจการใหม่ ซึ่งไม่ใช่กิจการเดิมได้ง่ายเช่นกัน (เยาวลักษณ์ ราชแพทยาคม, 2531: 483)

สำหรับในการศึกษาคั้งนี้ได้นำนิยามบางประการจาก ILO และจากนักวิชาการต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้โดยได้นำประเด็นการกำหนดการแบ่งแยกระบบเศรษฐกิจในเมือง จำนวนคนทำงานในสถานประกอบการ ลักษณะงานที่ทำ มาใช้ในการจำแนกนิยามงานนอกระบบในการศึกษาคั้งนี้

1.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาคั้งนี้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาลักษณะโดยทั่วไปของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร โดยศึกษาลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรีรวมถึงระยะเวลาที่อยู่อาศัยในเขตกรุงเทพมหานครที่แตกต่างกันนั้นจะทำให้สตรีมีลักษณะการทำงานนอกระบบในแง่ของลักษณะงานที่ทำ (อาชีพ) และสถานภาพการทำงานแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร และความแตกต่างดังกล่าวเหล่านี้จะมีผลต่อรายได้ของสตรีอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยได้นำผลจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่มีมาก่อนหน้านี้ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานนอกระบบของสตรีมาเป็นแนวทางในการศึกษาคั้งนี้ ซึ่งพอสรุปได้คั้งนี้

ลักษณะพื้นฐานของสตรี

อายุ

ความแตกต่างกันของอายุย่อมทำให้บุคคลมีประสบการณ์หรือความสามารถในการทำงานต่างๆ ที่ไม่เท่ากัน รวมทั้งอาจส่งผลทำให้เกิดการแสดงพฤติกรรมที่แตกต่างกันด้วย การทำงานของสตรีก็น่าจะถูกกำหนดด้วยอายุในแต่ละช่วงชีวิตเช่นกัน สตรีในช่วงอายุน้อยมีความต้องการการทำงานเพื่อหารายได้และเก็บออมสำหรับอนาคต ขณะที่ความจำเป็นดังกล่าวอาจมีน้อยลงในกลุ่มสตรีวัยสูงอายุ (Cain, Gler A, 1966 อ้างถึงใน สุภกร ศรีศักดิ์, 2529: 9-10) แต่เนื่องด้วยสภาพทางเศรษฐกิจบีบบังคับสตรีบางกลุ่มแม้จะสูงวัยต้องทำงานเพื่อหารายได้ให้กับตนเองหรือครอบครัว ซึ่งสตรีสูงอายุไม่สามารถเข้าไปทำงานในระบบได้เนื่องจากมีอุปสรรคที่มีอายุมากเกินไป ดังเช่นการศึกษาของพรรณทิพย์ เพชรมาก และกัณณิกา อังศุชนสมบัติ (2533: 21) ที่ได้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานนอกระบบในชุมชนแออัดกับระบบเศรษฐกิจเมือง: ศึกษาเฉพาะกรณีอาชีพเก็บของและรับซื้อของเก่าในเขตกรุงเทพมหานคร โดยสัมภาษณ์ผู้ประกอบการอาชีพและร้านรับซื้อของเก่าใน 6 เขตพื้นที่ของกรุงเทพมหานครจำนวน 302 ราย และร้านรับซื้อของเก่าจำนวน 38 ร้าน พบว่ามีสตรีที่อายุ 60 ปีขึ้นไปประกอบอาชีพนี้ร้อยละ 7.28 ทั้งนี้โดยมีเหตุผลหลักของการเปลี่ยนมาทำอาชีพนี้เนื่องจากอายุมากแล้ว สุขภาพไม่แข็งแรง ทำงานอื่นไม่ไหว แต่ยังจำเป็นต้องหารายได้เลี้ยงดูตนเองหรือครอบครัว งานนอกระบบจึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการทำงานสำหรับสตรีสูงอายุ

ข้อมูลจากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2538-2539 ที่จัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำงานในรอบปีของสตรีในกรุงเทพมหานครพบว่าสตรีประกอบอาชีพช่างและอาชีพบริการในสัดส่วนที่สูงในช่วงอายุ 13-24 ปี สำหรับสตรีที่มีอายุตั้งแต่ 45 ปีขึ้นไปมักประกอบอาชีพค้าขายในสัดส่วนที่สูง ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับสถานภาพการทำงานของสตรีจากข้อมูลแหล่งเดียวกันที่พบว่า สตรีมีสัดส่วนของการเป็นลูกจ้างเอกชนค่อนข้างสูงในช่วงอายุน้อย และค่อยๆ ลดลงเมื่อสตรีมีอายุ 50 ปีขึ้นไป โดยไปเพิ่มในสัดส่วนของการเป็นผู้ประกอบการธุรกิจส่วนตัวในช่วงอายุดังกล่าว เช่นเดียวกับสัดส่วนของการเป็นนายจ้างที่มีสัดส่วนเพิ่มมากขึ้นตามอายุที่สูงขึ้น อายุที่เพิ่มมากขึ้นย่อมจะสะสมประสบการณ์ ความชำนาญ และความเจนจัดในการทำงานของตนมากขึ้น สตรีที่มีอายุมากจึงมักเป็นเจ้าของหรือผู้ประกอบการมากกว่าสตรีที่มีอายุน้อย (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

สำหรับการศึกษาของ Lourdes Arizpe (1977) เรื่อง Women in the Informal Labour Sector: the case of Mexico City ที่มีข้อสมมติว่าลักษณะของแรงงานนอกระบบของประเทศที่กำลังพัฒนานั้น เป็นผลโดยตรงจากการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมในประเทศนั้นๆ โดยได้สรุปไว้ว่า อายุเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดโอกาสในการทำงานของสตรีใน Mexico City กล่าวคือ สตรีที่มีอายุ 30 ปีมักต้องออกจากงานมาเพื่อรับภาระหน้าที่ทางบ้านตามค่านิยมและวัฒนธรรม และไม่มีโอกาสกลับไปทำงานในระบบได้อีก ดังนั้นงานนอกระบบจึงเป็นทางเลือกของสตรีในการทำงานเพื่อช่วยเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว โดยถ้าเป็นสตรีที่มีฐานะจัดอยู่ในระดับกลาง (middle class) ก็จะรับงานมาทำที่บ้าน เช่น ทำขนมขาย ทำงานฝีมือประเภทต่างๆ หรือรับสอนพิเศษที่บ้าน นอกจากนี้อาจเปิดร้านขายอาหาร หรือสิ่งของต่างๆ โดยเป็นเจ้าของกิจการเอง สำหรับสตรีที่มีฐานะจัดอยู่ในระดับล่าง (low class) ส่วนใหญ่ทำงานบริการตามบ้าน และค้าขายอาหารในลักษณะหาบเร่แผงลอย โดยเฉพาะสตรีย้ายถิ่นจะทำงานในกลุ่มหลังนี้มากเป็นพิเศษ

การศึกษา

การศึกษาเป็นทุนมนุษย์ (Human Capital) ที่ทำให้เกิดการยอมรับของตลาดแรงงาน และยังส่งผลกระทบต่อรายได้ การเลือกอาชีพ และความก้าวหน้าในอาชีพ (Bulatao, A., 1979: 30 อ้างถึงใน ศุภกร ศรีศักดิ์, 2529: 53) นอกจากนี้การศึกษายังเป็นดัชนีชี้วัดระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของบุคคลได้อีกด้วย ในทางสังคม การศึกษาจะสะท้อนถึงความรู้ ความเข้าใจของบุคคล และโอกาสที่จะได้รับข่าวสารหรือวิทยาการใหม่ ส่วนในทางเศรษฐกิจ การศึกษาโดยรวมมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับรายได้ กล่าวคือการศึกษาสูงทำให้มีโอกาสเลือกอาชีพและได้รับรายได้ที่สูงขึ้นด้วย (จรัญ พรหมอยู่, 2526: 57) สตรีที่มีการศึกษาสูงมักมีความกระตือรือร้นที่จะทำงานและยังมีโอกาสสูงที่จะได้ทำงาน เป็นที่ยอมรับว่าการศึกษาเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการทำงานโดยสตรีที่มีการศึกษาสูงมักมีอัตราการเข้าทำงานที่สูงกว่าสตรีที่มีการศึกษาต่ำ (วิวัฒน์ แดงสังวาลย์, 2521: 135-136, สุกัญญา นิษฐ์กร, 2524: 119 และ Feinstein, K.W., 1979: 15) อย่างไรก็ตามแม้การศึกษาจะมีความสำคัญเชิงบวกกับการทำงานของสตรี แต่ก็พบบ่อยเหมือนกันที่มีความสัมพันธ์ในลักษณะผสม คือ สตรีมีการศึกษาต่ำแต่มีการเข้าร่วมในแรงงานสูงกว่าสตรีที่มีการศึกษาสูง (Jones, G.W., 1984: 37) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่บังคับให้สตรีต้องทำงานเพิ่มมากขึ้น ซึ่งความจำเป็นเหล่านี้ทำให้สตรีต้องเลือกงานนอกระบบเพราะเป็นงานที่มีลักษณะเอื้อต่อคุณสมบัติของสตรีคือการมีการศึกษาที่ค่อนข้างต่ำ เพื่อช่วยทำให้สตรีพอมีรายได้ช่วยเหลือครอบครัวเพิ่มขึ้นบ้าง

การศึกษามักมีความสัมพันธ์กับอาชีพ เพราะอาชีพในแต่ละประเภทย่อมต้องการผู้ที่มีการศึกษาที่แตกต่างกัน ข้อมูลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2538 พบว่าสตรีในกรุงเทพมหานครที่มีงานทำในสัปดาห์ของการสำรวจและมีการศึกษาระดับประถมศึกษา มีสัดส่วนผู้ที่ประกอบอาชีพช่างและแรงงานสูงสุด รองลงมาคืออาชีพค้าขาย และอาชีพบริการ (ร้อยละ 43.5, ร้อยละ 29.3 และร้อยละ 21.6 ตามลำดับ) สำหรับสตรีที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและสูงกว่ามีสัดส่วนของสตรีที่ทำงานอาชีพวิชาชีพและบริหารสูงกว่าอาชีพกลุ่มอื่นๆ โดยสตรีที่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาประกอบอาชีพช่างและแรงงานในสัดส่วนที่รองลงมา และสตรีที่มีการศึกษาสูงกว่าระดับมัศึกษามีอาชีพค้าขายเป็นลำดับรองจากอาชีพวิชาชีพและบริหาร (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2539)

การศึกษาเป็นการลงทุนในมนุษย์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง และเป็นช่องทางของโอกาสในการเลือกสรรในการทำงานต่างๆ รวมถึงรายได้ที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการทำงาน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้นำเข้ามาศึกษาร่วมกับการทำงานนอกระบบของสตรีในครั้งนี้

สถานภาพสมรส

สถานภาพสมรสเป็นสิ่งที่ต้องนำมาพิจารณาประกอบในเรื่องของการใช้แรงงานสตรี เพราะความต้องการทำงานและความคาดหวังในเรื่องรายได้ของสตรีที่มีสถานภาพสมรสที่ต่างกันย่อมไม่เหมือนกัน สตรีโสดมักต้องการหาเลี้ยงตนเอง ส่วนสตรีที่สมรสแล้วอาจจะเป็นผู้ทำงานเสริมให้กับครอบครัวเท่านั้น (Secondary worker) ทั้งนี้อาจเนื่องจากรายได้ไม่พอเพียงจึงส่งผลให้สตรีต้องออกทำงาน ซึ่งสตรีอาจต้องเลือกงานที่มีความยืดหยุ่นในด้านเวลาและสถานที่มากกว่าจะเลือกงานเนื่องจากรายได้ เพราะการทำงานของสตรีจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคม และให้สอดคล้องกับบทบาทคู่ (Dual Role) ของสตรีก็คือ บทบาทของผู้ทำงานทางเศรษฐกิจ และบทบาทการเป็นมารดา

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพสมรสกับการทำงานนอกระบบของสตรี เบ็ญจา จิรภัทรพิมล (2534: 33) ได้วิเคราะห์การทำงานของผู้หญิงในตลาดแรงงานนอกระบบในตัวเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2534 โดยมีสตรีตัวอย่างจำนวน 147 คน พบว่าสตรีสมรสแล้วส่วนใหญ่รับงานมาทำที่บ้านและประกอบอาชีพค้าขายมากกว่าอาชีพอื่น ในขณะที่สตรีโสดทำงานเป็นลูกจ้างตามกิจการต่างๆ การรับงานมาทำที่บ้านหรือค้าขายนั้นต่างก็เป็นงานที่เอื้ออำนวยความสะดวกให้กับสตรีที่เป็นมารดาทำให้สามารถประกอบอาชีพไปพร้อมๆ กับการทำหน้าที่แม่บ้านในการเลี้ยงดูบุตรหรือทำงานบ้านควบคู่ไปด้วยกัน ข้อมูลจากการวิเคราะห์นี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Bogue (1959: 254) ที่พบว่าสตรีประกอบอาชีพวิชาชีพและบริหารส่วนใหญ่ยังไม่ได้สมรส ในขณะที่สตรีประกอบค้าขายหรืออาชีพบริการส่วนใหญ่สมรสแล้ว นอก

จากงานวิจัยของอมรา พงศาพิชญ์ (2531) เกี่ยวกับการทำงานของสตรีในจังหวัดชลบุรีพบว่า สตรีประมาณร้อยละ 80 ประกอบอาชีพแม่ค้าหาบเร่แผงลอย และในจำนวนนี้เป็นสตรีสมรส ร้อยละ 65 เป็นหม้ายร้อยละ 13 และเป็นสตรีโสดร้อยละ 21

การศึกษาของภาวดี ทองอุไทย (1982) พบว่าสตรีย้ายถิ่นส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพส่วนตัว (self employment) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีสมรสแล้วมักจะทำงาน ลักษณะนี้ในอัตราที่สูงกว่าสตรีที่มีสถานภาพสมรสอื่นๆ เช่นเดียวกับการศึกษาของเบญจจา จิรภัทรพิมล (2534) ที่พบว่างานนอกระบบที่สตรีทำนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มหาบเร่แผงลอย กลุ่มงานบริการบุคคล และกลุ่มรับเหมาช่วงงาน ลักษณะงานที่สตรีทำนี้สัมพันธ์กับ สถานภาพสมรสและสถานภาพการทำงาน กล่าวคือสตรีโสดและเป็นหม้ายส่วนใหญ่ทำงานใน กลุ่มบริการและมีฐานะเป็นลูกจ้าง ในขณะที่สตรีสมรสส่วนใหญ่ทำงานรับเหมาช่วงงานซึ่งเป็น งานที่สอดคล้องกับภาระหน้าที่ของสตรี

ดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับการทำงานของสตรีจึงจำเป็นต้องคำนึงถึง สถานภาพสมรสที่อาจมีอิทธิพลต่อลักษณะการทำงานของสตรี การศึกษาครั้งนี้จึงได้นำเอา สถานภาพสมรสมาเป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งในการพิจารณาเกี่ยวกับการทำงานนอกระบบของสตรี

ระยะเวลาที่อยู่อาศัย

เวลาการอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่กำหนดความแตกต่างด้าน อาชีพ รวมทั้งเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้อัตราการเข้าสู่กำลังแรงงานของสตรีแตกต่างกันอย่าง ค่อนข้างชัดเจน ดังเช่นการศึกษาของวิวัฒน์ แดงสังวาลย์ (2522) ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการ ทำงานของสตรีที่สมรสแล้วในเขตกรุงเทพมหานคร โดยใช้ข้อมูลจากตัวอย่างประมาณร้อยละ 2 ของสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยคัดเลือกสตรีตัว อย่างอายุระหว่าง 15-60 ปี และพบว่าอัตราการเข้าสู่กำลังแรงงานของสตรีจะสูงขึ้นตามระยะ ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร กล่าวคือสตรีที่มีระยะเวลาอาศัยในกรุงเทพมหานครน้อยกว่า 1 ปีประกอบอาชีพวิชาชีพและบริหาร และอาชีพค้าขายในสัดส่วนร้อยละ 10.3 และร้อยละ 8.3 ตามลำดับ เมื่อระยะเวลาอาศัยเกิน 2 ปีไปแล้วพบว่าสตรีประกอบอาชีพค้าขายในสัดส่วน สูงที่สุด และมีแนวโน้มสูงขึ้นตามระยะเวลาอาศัย นอกจากนี้ยังพบว่าระยะเวลาอาศัยใน กรุงเทพมหานครที่ต่างกันทำให้อัตราส่วนร้อยละของสตรีที่ทำงานประเภทต่างๆ มีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพค้าขาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าอาชีพค้าขายส่วนใหญ่ต้องมีทุนมากพอสมควร ถ้าระยะเวลาอาศัยในกรุงเทพมหานครน้อยทำให้ยากต่อการประกอบอาชีพนี้ได้ จึง ต้องหางานอื่นทำไปก่อนจนกว่าจะเริ่มมีเงินทุนพอสมควร

นอกจากนี้ ฤษณี พึ่งปาน (2529: 35-36) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวของผู้ย้ายถิ่นเข้าเขตเมือง โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่น้อยกว่า 5 ปี กลุ่มที่อยู่ 5-14 ปี และกลุ่มที่อยู่มากกว่า 15 ปีขึ้นไป พบว่าระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร มีผลต่อการปรับตัวทางด้านอาชีพของผู้ย้ายถิ่นที่มาจากชนบทมากกว่า กล่าวคือผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาอยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครก่อนจะมีสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพบริการน้อยกว่าผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยภายหลัง นอกจากนี้สัดส่วนของอาชีพวิชาชีพและบริหารจะสูงในกลุ่มผู้ย้ายถิ่นที่ย้ายมาอยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครก่อนกลุ่มอื่น

การศึกษาอีกเรื่องหนึ่งที่ยืนยันถึงอิทธิพลของระยะเวลาที่อยู่อาศัยที่มีผลต่อการทำงานของสตรี คือ การศึกษาของกุลลักษณ์ เลิศภัทรพงศ์ (2536) เรื่องสถานภาพการย้ายถิ่นที่มีผลต่อลักษณะการทำงานของผู้อพยพย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครโดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2533 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยได้คัดเลือกเฉพาะประชากรตัวอย่างที่มีอายุ 13-59 ปีที่มีงานทำ พบว่าผู้อพยพย้ายถิ่นที่อาศัยในกรุงเทพมหานครน้อยกว่า 1 ปีส่วนมากมีอาชีพบริการ ส่วนผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร 1-4 ปีมีอาชีพช่างและแรงงาน ซึ่งผลการศึกษาสอดคล้องกับการศึกษาของกุสุมา โกเตชะโยธิน (2526) เรื่องแบบแผนการเข้าสู่อาชีพและความพึงพอใจในงานอาชีพของสตรีที่ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร: ศึกษากรณีสตรีที่ประกอบอาชีพคนรับใช้ คนงานก่อสร้าง คนงานโรงงาน และแม่ค้าหาบเร่ที่พบว่าผู้อพยพย้ายถิ่นสตรีมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากอาชีพบริการมาเป็นอาชีพคนงานในโรงงานเมื่อระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครนานมากขึ้น

เมื่อพิจารณาถึงระยะเวลาที่อยู่อาศัยกับสถานภาพการทำงานพบว่าการศึกษาจำนวนไม่น้อยให้ผลสอดคล้องกันว่าเป็นการยากที่สตรีจะมีกิจการเป็นของตนเองหรืออีกนัยหนึ่งก็คือสตรีมีสถานภาพการทำงานเป็นผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวได้ในระยะเวลาเพียงสั้น ๆ เนื่องจากข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น ทุน ความชำนาญงาน และประสบการณ์ ตลอดจนความคุ้นเคยกับชีวิตความเป็นอยู่ในเมือง (ภาวดี ทองอุไทย, 2526; ประดิษฐ์ ชาติสมบัติ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2530) การศึกษาของภาวดี ทองอุไทย (2526: 22) พบว่าสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นที่ประกอบอาชีพอิสระจะสูงขึ้นตามระยะเวลาที่มาอยู่ในกรุงเทพมหานคร คือ สตรีที่อยู่ในกรุงเทพมหานครไม่ถึง 1 ปีมีเพียงร้อยละ 7 เท่านั้นที่สามารถตั้งตัวเป็นผู้ประกอบการอิสระได้ และอัตราส่วนนี้เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าในกลุ่มสตรีที่มาอยู่ในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ 1-3 ปี และเพิ่มขึ้นเป็น 3 เท่าในกลุ่มสตรีที่อยู่เกิน 3 ปี สำหรับการศึกษาของกุลลักษณ์ เลิศภัทรพงศ์ (2536) พบว่าสตรีย้ายถิ่นส่วนใหญ่ที่ทำงานเป็นลูกจ้างมีแนวโน้มลดลงตามระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร และสัดส่วนของผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวกลับมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร แสดงให้เห็นว่าระยะเวลาที่อยู่อาศัยมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพการทำงาน

ความสัมพันธ์ระหว่างระยะเวลาที่อยู่อาศัยและรายได้นั้น อาจดูได้จาก การศึกษาของ Tellhet-Waldorf ที่สุ่มตัวอย่างจากผู้ประกอบอาชีพอิสระในเขตอุตสาหกรรมและพบว่า รายได้ของกลุ่มตัวอย่างนี้สูงกว่ารายได้เฉลี่ยของแรงงานที่ประกอบอาชีพด้านอื่น และส่วนใหญ่ อยู่ในกรุงเทพมหานครเป็นเวลานานแล้วทั้งสิ้น (Tellhet-Waldorf, S., 1978 อ้างถึงใน ภาวดี ทองอุไทย, 2526: 22) นอกจากนี้คุณลักษณะ เลิศภัทรพงศ์ (2536) ยังพบความสัมพันธ์ระหว่าง ระยะเวลาที่อยู่อาศัยและรายได้โดยพบว่ารายได้ของผู้ย้ายถิ่นมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร โดยเมื่อเปรียบเทียบรายได้ของผู้ย้ายถิ่นที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยน้อยกว่า 1 ปี และ 1-4 ปี พบว่ารายได้เฉลี่ยของผู้ที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยน้อยกว่า 1 ปี ต่ำกว่ารายได้ของผู้ที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัย 1-4 ปี แสดงให้เห็นว่าระยะเวลาที่อยู่อาศัยที่นานขึ้น อาจทำให้ผู้ย้ายถิ่นสามารถสั่งสมประสบการณ์ และอายุการทำงานที่ส่งผลต่อรายได้ของตน ดังนั้นระยะเวลาที่อยู่อาศัยจึงน่าจะมีผลต่อการทำงานในอาชีพต่างๆ และรายได้ของสตรีเช่นกัน

แนวคิดอีกอันหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่และระยะเวลาที่อยู่อาศัยกับรายได้ ได้มาจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการย้ายถิ่นกับตลาดแรงงานนอกระบบของเขตเมืองในประเทศกำลังพัฒนาของ Todaro (1969: 138-148) ที่เห็นว่าตลาดแรงงานในเมืองมักประกอบด้วยระบบเศรษฐกิจ 2 ภาคแยกจากกันคือ ภาคดั้งเดิม (Tradition sector) ซึ่งเป็นภาคที่ค่อนข้างใหญ่ประกอบด้วยการทำงานอย่างเปิดเผย ผู้ประกอบการดำเนินงานเองโดยไม่มีลูกจ้าง (self employment) ทำงานในสถานประกอบการขนาดเล็ก และงานบริการ ค่าแรงมักถูกกำหนดโดยการแข่งขันในตลาด ส่วนอีกภาคหนึ่งเป็นภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (Modern sector) ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าภาคดั้งเดิม มีการกำหนดค่าแรงโดยมีกฎหมายรองรับทำให้ค่าแรงในภาคดังกล่าวสูงกว่าที่มีในระบบเศรษฐกิจภาคดั้งเดิม ถึงแม้จะมีแรงงานย้ายถิ่นเข้ามาในเมืองให้เลือกอย่างเหลือเฟือก็ตาม แต่งานในภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ไม่สามารถเพิ่มขึ้นให้เร็วพอที่จะรับแรงงานเหล่านี้ไว้ได้ทั้งหมด เมื่อแรงงานที่ย้ายถิ่นเข้ามาในเมืองยังหางานทำไม่ได้ แทนที่จะกลับชนบท เขาเหล่านั้นจะใช้วิธีรออยู่โดยคิดว่าโอกาสได้งานทำในภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่จะสูงหากใช้เวลาอยู่ในเมืองนานขึ้น เพราะมีโอกาสติดต่อและหาข้อมูลเกี่ยวกับการจ้างงานได้มากขึ้น ซึ่งระหว่างรอโอกาสที่จะได้ทำงานในภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ แรงงานเหล่านี้ก็เลือกที่จะทำงานนอกระบบแทนซึ่งมักเป็นงานที่มีรายได้ไม่มากนักเพราะจุดประสงค์ของการทำงานนอกระบบเพื่อหาเงินมาเลี้ยงชีพระหว่างรองานในภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่เท่านั้น

ตามแนวคิดของ Todaro นี้โอกาสที่ผู้ย้ายถิ่นจะได้รับการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในเมือง และผู้ย้ายถิ่นคาดหวังว่ารายได้ของตนจะสูงขึ้นไปตามระยะเวลาที่อยู่ในเมืองอีกด้วย ซึ่งต่อมา Todaro ได้พัฒนาแนวคิดนี้โดยได้นำปัจจัยด้านความหลากหลายในคุณภาพของแรงงานเข้ามาพิจารณาโอกาสที่แรงงานจะถูกเลือกเข้าไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งแรงงานจะมีโอกาสไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านทุนมนุษย์หลาย

ประการเช่น อายุ การศึกษา เป็นต้น (Todaro, 1976: 218-220) ซึ่งจากแนวคิดต่างๆ เหล่านี้ ผู้วิจัยได้นำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับการทำงานและรายได้ของสตรีทำงานนอกระบบ โดยใช้แนวคิดในประเด็นของโอกาสที่จะได้งานที่มีค่าตอบแทนที่สูงขึ้น ตลอดจนความคาดหวังว่ารายได้ อาจจะมีเพิ่มสูงขึ้นเมื่อมีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่นานขึ้น โดยผู้วิจัยได้ใช้ระยะเวลาที่อยู่อาศัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจะส่งผลอย่างไรต่ออาชีพ สถานภาพการทำงาน และรายได้ของสตรีทำงานนอกระบบ

การทำงานนอกระบบของสตรี

งานนอกระบบเป็นที่ยอมรับกันว่ามีภาระเจริญเติบโตมากกว่างานในระบบ อาชีพนอกระบบที่สำคัญประกอบไปด้วยอาชีพในภาคพาณิชย์กรรม และบริการต่างๆ แม้จะเป็นกิจการขนาดเล็ก มีการลงทุนและใช้ทักษะน้อย แต่ก็เป็อาชีพที่มีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองอย่างเห็นได้ชัด และสามารถทำให้สตรีที่มีการศึกษาต่ำ และไม่มีทักษะความชำนาญได้มีงานทำและมีรายได้ช่วยเหลือครอบครัวเพิ่มขึ้น บทบาทและความสำคัญของงานนอกระบบได้มีงานศึกษาทางวิชาการตลอดจนบทความที่เกี่ยวข้องต่างๆ ที่ได้พยายามชี้ให้เห็นกิจกรรมของงานนอกระบบไว้ในหลายแง่มุม โดยมีการนำเสนอในรูปของภาพรวมหรือยกประเด็นเพียงด้านใดด้านหนึ่งขึ้นมาทำการวิเคราะห์ที่มีทั้งการมองในแง่ของเศรษฐศาสตร์ ในแง่ของมานุษยวิทยา และในแง่สังคมวิทยา ดังเช่นงานวิจัยของประชุม สุวดี (1984) ที่ศึกษาเกี่ยวกับงานนอกระบบในกรุงเทพมหานครสำหรับการสัมมนาทางวิชาการของกลุ่มประเทศอาเซียนเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อการทำงานในประเทศ งานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นรายละเอียดของแรงงานที่เข้าร่วมในกิจกรรมนอกระบบ ทั้งอายุ เพศ อาชีพ การศึกษา รายได้ และรายจ่าย ตลอดจนที่อยู่อาศัยของแรงงานเหล่านี้ จากการศึกษาพบว่าประมาณร้อยละ 40 ของประชากรในกรุงเทพมหานครเป็นผู้อพยพเข้ามาหางานทำ เพราะเชื่อว่ามีโอกาสที่จะได้งานทำมากกว่า แต่ในความเป็นจริงแล้วตำแหน่งงานไม่สามารถเพิ่มขึ้นทันกับการเพิ่มของประชากรในกรุงเทพมหานครได้ จึงเกิดการจ้างงานตนเองขึ้นหลายๆ รูปแบบเพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ตนเอง กิจกรรมที่ทำนับได้ว่าเป็นงานนอกระบบที่มีทั้งการค้าขายเร่ การค้าปลีก ช่างไม้ ช่างตัดเสื้อ เป็นต้น และผลของการศึกษาพบว่าโดยเฉลี่ยแล้วบุคคลที่เข้าทำงานนอกระบบจะมีรายได้ต่ำมาก ขณะที่ค่าใช้จ่ายสูงมากเช่นกัน

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาที่มีทิศทางเดียวกับงานวิจัยของประชุม สุวดี คือ การศึกษาของ Waldorf and Waldorf (1983) ที่ได้มุ่งความสนใจไปศึกษาลักษณะการจ้างงานตนเองของประชากรในแขวงบางซื่อ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งพบว่าตัวอย่างทั้งสิ้นเป็นผู้อพยพมาจากต่างจังหวัด และประมาณ 1 ใน 3 ของแรงงานเหล่านี้เป็นแรงงานที่ย้ายออกจากกิจกรรมในระบบเข้ามาทำงานนอกระบบแทน และยิ่งไปกว่านั้นจากการศึกษายังพบว่ากิจกรรม

นอกระบบเหล่านี้สามารถทำให้แรงงานมีรายได้สูงกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำของกรุงเทพมหานครในขณะนั้นถึง 3 เท่าตัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมในงานนอกระบบอาจก่อให้เกิดรายได้มากกว่างานในระบบด้วยเช่นกัน สำหรับงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งของประชุม สุวดี และคณะ (2523) ที่ศึกษาเกี่ยวกับหาบเร่ในกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจและบทบาทในการซื้อขายสินค้าและบริการในกรุงเทพมหานครของผู้มีอาชีพหาบเร่และแผงลอย สรุปให้เห็นความสำคัญของอาชีพหาบเร่ว่ามีบทบาทช่วยพยุงราคาสินค้าไม่ให้สูงขึ้น อีกทั้งยังช่วยกระจายสินค้าจากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคได้อย่างรวดเร็ว สำหรับการศึกษาของเบ็ญจ จิรภัทรพิมล (2534: 46) พบว่าสตรีตัวอย่างส่วนใหญ่ร้อยละ 37.4 ทำงานในอาชีพบริการ รองลงมาได้แก่อาชีพค้าขายร้อยละ 34.7 และอาชีพรับเหมาช่วงร้อยละ 27.9 โดยสตรีมีสถานภาพการทำงานแตกต่างกันคือ สตรีทำงานค้าขายมีฐานะเป็นเจ้าของกิจการ ในขณะที่เดียวกันสตรีที่มีอาชีพบริการเป็นลูกจ้างในสัดส่วนที่สูงมากคือร้อยละ 87 มีเพียงร้อยละ 13 เท่านั้นที่สตรีประกอบอาชีพบริการจะเป็นเจ้าของกิจการเอง สำหรับสตรีทำงานรับเหมาช่วงซึ่งเป็นงานที่มีลักษณะพิเศษนั้นมีมากถึงร้อยละ 95

สำหรับสถานภาพการทำงานของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานครพบว่าแนวโน้มการเป็นลูกจ้างจะลดลงตามเวลาที่เปลี่ยนไป ในขณะที่กลุ่มที่มีแนวโน้มสูงขึ้นคือกลุ่มที่ทำธุรกิจส่วนตัว (กุลลักษณ์ เลิศภัทรพงศ์, 2536; ภาวดี ทองอุไทย, 2526 และ A.S. Oberal and H.K. Manmohan Singh, 1984) แต่จากการศึกษาของ Laurie McCutcheon (อ้างถึงใน กุลลักษณ์ เลิศภัทรพงศ์, 2536: 18-19) พบผลที่ตรงกันข้ามกับการศึกษาอื่นๆ โดยศึกษาในเมืองสุราบายา ประเทศอินโดนีเซีย พบว่าสัดส่วนของสถานภาพการทำงานของผู้ย้ายถิ่นใหม่ ผู้ย้ายถิ่นเก่า และผู้ย้ายถิ่นในช่วงชีวิตจะไม่แตกต่างกัน คือ ร้อยละ 35 ของทั้ง 3 กลุ่มประกอบธุรกิจส่วนตัว และร้อยละ 65 มีสถานภาพการทำงานเป็นลูกจ้าง แต่เมื่อนำเอาระดับการศึกษาเข้ามาเป็นตัวแปรคัมพบว่าในระดับการศึกษาประถมศึกษาหรือต่ำกว่า ผู้ย้ายถิ่นระยะยาวมีสถานภาพเป็นลูกจ้างมากกว่าผู้ย้ายถิ่นใหม่แต่มีสัดส่วนใกล้เคียงกับผู้ย้ายถิ่นในช่วงชีวิต เพราะผู้ย้ายถิ่นใหม่ประกอบอาชีพค้าขายจะอยู่ในเมืองเพียงชั่วระยะหนึ่งเมื่อมีรายได้พอสมควรก็จะกลับไปหมู่บ้าน ส่วนผู้ย้ายถิ่นที่มีระดับการศึกษาระดับมัธยมหรือสูงกว่าพบว่าไม่มีความแตกต่างกัน

ในส่วนที่เกี่ยวกับรายได้ของสตรีทำงานนอกระบบนั้น ต้องนับว่ารายได้เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นสิ่งจำเป็นในการจับจ่ายเพื่อการดำรงชีวิตทั้งของตนเองและครอบครัว แม้จะได้รับค่าตอบแทนต่ำ แต่การทำงานที่มีรายได้ย่อมมีนัยสำคัญยิ่งต่อครอบครัว ทั้งนี้เพราะรายได้ของสตรีส่วนใหญ่ถูกมองเป็นเพียงรายได้เสริมให้กับครอบครัวเท่านั้น ทั้งๆ ที่บางงานวิจัยพบว่ารายได้ของสตรีมีส่วนช่วยเหลือครอบครัวอย่างมาก เช่นการศึกษาของ Tan and Tankimyoung (อ้างถึงใน เบ็ญจวรรณ บุญใจเพชร, 2529: 16-17) ศึกษาเปรียบเทียบสตรี

ในจังหวัดเชียงใหม่ของประเทศไทยและประเทศฟิลิปปินส์ พบว่าสตรีเชียงใหม่มีส่วนช่วยเหลือครอบครัวในการหารายได้ให้กับครอบครัวจากการประกอบอาชีพที่ได้ค่าแรงซึ่งมีส่วนช่วยเพิ่มรายได้โดยตรงแก่ครอบครัวประมาณร้อยละ 20-60 ของรายได้ครอบครัวทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีสตรีอีกจำนวนหนึ่งที่สามารถหารายได้ให้แก่ครอบครัวได้มากกว่าร้อยละ 60 ของรายได้ครอบครัวทั้งหมดอีกด้วย

อมรา พงศาพิชญ์ (2531) พบว่ารายได้ของแม่ค้าหาบเร่ในจังหวัดชลบุรีค่อนข้างสูง คือร้อยละ 12 มีรายได้มากกว่า 10,000 บาทต่อเดือน แต่สตรีส่วนใหญ่ (ร้อยละ 59) มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนอยู่ในช่วง 4,000-10,000 บาท สตรีที่เหลือมีรายได้ต่ำกว่า 1,000 บาทต่อเดือน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเบญญา จิรภัทรพิมล (2534: 58) ที่พบความแตกต่างของรายได้ในแต่ละกลุ่มอาชีพว่า สตรีกลุ่มอาชีพค้าขายมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 5,618 บาท ขณะที่กลุ่มอาชีพบริการมีรายได้เฉลี่ย 1,888 บาทต่อเดือน และสำหรับสตรีที่มีอาชีพในกลุ่มรับเหมาร่วมมีรายได้เฉลี่ย 2,100 บาทต่อเดือน ทั้ง 3 กลุ่มอาชีพนี้มีรายได้เฉลี่ยรวมกัน 3,020 บาทซึ่งสูงกว่ารายได้ขั้นต่ำของแรงงานในระบบ (ในปี พ.ศ. 2534 มีอัตรารายได้ขั้นต่ำสำหรับแรงงานในเขตเมืองของจังหวัดเชียงใหม่เท่ากับ 79 บาทต่อวัน หรือ 2,370 บาทต่อเดือน) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในแง่ของรายได้แล้วบางครั้งการทำงานนอกระบบอาจเป็นทางออกที่ดีสำหรับสตรีได้

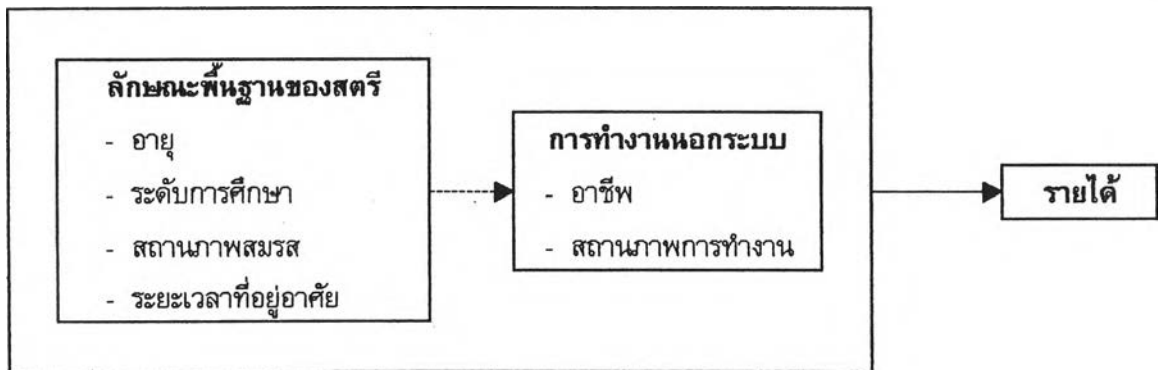
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเท่าที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีส่วนช่วยให้มองเห็นภาพโดยรวมเกี่ยวกับการทำงานนอกระบบของสตรีได้ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะการทำงานนอกระบบของสตรี รวมถึงทำให้ทราบว่าปัจจัยในด้านใดบ้างที่มีผลต่อการทำงานนอกระบบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเภทของงานที่ทำ สถานภาพการทำงาน ตลอดจนผลกระทบที่อาจมีต่อรายได้ของสตรี

1.5 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์หลักคือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรี รวมทั้งระยะเวลาที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่อาจมีผลทำให้เกิดความแตกต่างในลักษณะการทำงานของสตรี (อาชีพและสถานภาพการทำงาน) รวมทั้งวิเคราะห์อิทธิพลของปัจจัยทั้งหมดที่มีต่อรายได้ของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร

ตัวแปรอิสระ

ตัวแปรตาม

1.6 สมมติฐานที่ใช้ในการศึกษา

สมมติฐานที่กำหนดขึ้นในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรีและระยะเวลาที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่ศึกษากับลักษณะการทำงานและรายได้ของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร มีดังนี้

สมมติฐานหลัก

ลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรี และระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครของสตรีที่แตกต่างกันจะมีผลต่อลักษณะการทำงาน (อาชีพและสถานภาพการทำงาน) และรายได้ของสตรีที่ทำงานนอกระบบ

สมมติฐานย่อย

1. สตรีที่มีอายุน้อยกว่า น่าจะประกอบอาชีพบริการมากกว่าสตรีที่มีอายุมากกว่า
2. สตรีที่มีอายุน้อยกว่า น่าจะมีสถานภาพเป็นลูกจ้างมากกว่าสตรีที่มีอายุมากกว่า
3. สตรีที่มีการศึกษาระดับต่ำกว่า น่าจะประกอบอาชีพค้าขายมากกว่าสตรีที่มีการศึกษาระดับสูงกว่า
4. สตรีที่มีสถานภาพกำลังสมรส น่าจะประกอบอาชีพค้าขายมากกว่าสตรีที่มีสถานภาพโสด หม้าย หย่าหรือแยกกันอยู่
5. สตรีที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครระยะสั้นกว่า น่าจะประกอบอาชีพบริการมากกว่าสตรีที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครระยะยาวกว่า

6. สตรีที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครระยะสั้นกว่า น่าจะมีสถานภาพเป็นลูกจ้างมากกว่าสตรีที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครระยะยาวกว่า
7. สตรีที่ประกอบอาชีพค้าขาย น่าจะมีรายได้มากกว่าสตรีที่ประกอบอาชีพช่าง/แรงงาน และอาชีพบริการ
8. สตรีที่ประกอบธุรกิจส่วนตัว น่าจะมีรายได้มากกว่าสตรีที่มีสถานภาพเป็นลูกจ้าง และช่วยธุรกิจครัวเรือน
9. สตรีที่มีอายุน้อยกว่าและประกอบอาชีพค้าขาย น่าจะมีรายได้มากกว่าสตรีที่มีอายุมากกว่าและประกอบอาชีพช่าง/แรงงาน และอาชีพบริการ
10. สตรีที่มีการศึกษาระดับต่ำกว่าและประกอบอาชีพค้าขาย น่าจะมีรายได้มากกว่าสตรีที่มีระดับการศึกษาสูงกว่า และประกอบอาชีพช่าง/แรงงาน และอาชีพบริการ
11. สตรีที่มีสถานภาพกำลังสมรสและประกอบอาชีพค้าขาย น่าจะมีรายได้มากกว่าสตรีที่มีสถานภาพโสด หม้าย หย่าหรือแยกกันอยู่ และประกอบอาชีพช่าง/แรงงาน และอาชีพบริการ
12. สตรีที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครระยะยาวกว่าและประกอบอาชีพค้าขาย น่าจะมีรายได้มากกว่าสตรีที่มีระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครระยะสั้นกว่า และประกอบอาชีพช่าง/แรงงาน และอาชีพบริการ

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะพื้นฐานทั่วไป และลักษณะการทำงานอาชีพประเภทต่างๆ และสถานภาพการทำงาน รวมทั้งได้ข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ของสตรีที่ทำงานนอกระบบในกรุงเทพมหานคร
2. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นฐานทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของสตรี เช่น อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส และระยะเวลาที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครของสตรีกับการเข้าทำงานในอาชีพต่างๆ ในตลาดแรงงานนอกระบบของสตรีที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร รวมทั้งสถานภาพการทำงาน และรายได้ของสตรีที่อาจจะเป็นประโยชน์ในการพิจารณาวางแผนเพื่อส่งเสริม ให้ความช่วยเหลือเกี่ยวกับสวัสดิการต่างๆ เพื่อสนับสนุนแรงงานสตรีที่ทำงานในแต่ละอาชีพและอยู่ในตลาดแรงงานนอกระบบให้เหมาะสมต่อไป